

**ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ
У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ**

IV (64) том

**Новітні засоби навчання і виховання: проблеми
впровадження та стандартизації**

УДК 378-044.247(477:4)
ББК 74.58(4Укр)+74.58(4)
В 55

Рекомендовано Вченою радою
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"
Протокол № 7 від 15 березня 2015 р.

Видання здійснено за сприяння Міжнародної Експертної Агенції
"Консалтинг і Тренінг" та Східно-Європейського Інституту Психології

Редакційна колегія випуску:

Кремень В.Г., Савченко О.Я., Маноха І.П., Ляшенко О.І., Коцур В.П.,
Рик С.М., Вашуленко М.С., Бех І.Д., Калмикова П.О.

Відповідальний редактор випуску:

Маноха І.П., доктор психологічних наук, професор

Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" – Додаток 1 до Вип. 36, Том IV (64) : Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору". – К.: Гнозис, 2015. – 586 с.

Humanitarian Bulletin SU "Pereyaslav-Khmel'nitsky Pedagogical University by H.Skovoroda" – Supplement 1 to Vol. 36, Volume IV (64): Thematic Issue "Higher Education in Ukraine in the context of integration into the European educational space." – K.: Gnosis, 2015. – 586 p.

Збірник затверджено постановою Президії ВАК України
з психологічних та філософських наук від 14.04.2010 №1-05/3,
з педагогічних наук від 06.10.2010 №3-05/6.

У тематичному випуску вміщені наукові статті фахівців з питань вищої освіти, присвячені актуальній проблемі входження України до європейського освітнього простору. Перспективи євроінтеграційних процесів у сфері вищої освіти, вимоги Болонського процесу та питання готовності України відповідати цим вимогам, моніторинг якості освіти, стандарти європейського освітнього простору та завдання, що стоять перед вищою освітою України сьогодні - ось далеко не повний спектр проблем та питань, до висвітлення та спроби розв'язання яких звертаються автори випуску. У центрі уваги також питання управління якістю освіти, перспективи запровадження механізмів сучасного освітнього менеджменту, а також - умови й напрями оптимізації та розвитку вищої освіти України в сучасних умовах. Для фахівців-освітян, науковців, дослідників психолого-педагогічних та управлінських проблем розвитку освітньої справи в Україні та за її межами.

ISBN 978-966-2760-18-7
ISBN 978-617-7380-05-3

© Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди, 2015 р.
© Східно-Європейський Інститут Психології, 2015 р.
© Міжнародна Експертна Агенція "Консалтинг і Тренінг", 2015 р.
© Видавництво "Гнозис", 2015 р.
© Видавництво «Друкарський двір Олега Федорова», 2015 р.

HIGHER EDUCATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTEGRATION TO EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE

BBK 74.58
G 94

The journal of humanities of the SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda»: collection of scientific works. - Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2015. Ed. 36. - 303 p.

Collection of scientific works was founded in 2000.

Founders:

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda
State registration certificate KB №16427-4899p from April 20. 01. 2010.
The collection was approved by resolution of the presidium of HAC of Ukraine
in psychological and philosophic sciences from 14.04.2010 №1-05/3,
pedagogical sciences from 06.10.2010 №3-05/6.

CHIEF EDITOR:

KOTSUR V. P., Doctor of History, Professor, Member of the NAPS of Ukraine.

EDITORIAL BOARD:

PEDAGOGY: VASHULENKO M. S., Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine;
VOLKOV L. V., Doctor of Pedagogy, Professor; DOBROSKOK I. I., Doctor of Pedagogy, Professor;
NIKITCHYNA S.O., Doctor of Pedagogy, Professor; TOKMAN H. L., Doctor of Pedagogy, Professor;
SHAPRAN O. I., Doctor of Pedagogy, Professor.

PSYCHOLOGY: BULAKH I. S., Doctor of Psychology, Professor; KORNIYAKA O. M., Doctor of Psychology,
Professor; KALMYKOVA L. O., Doctor of Psychology, Professor; KUZMENKO V. U., Doctor of Psychology,
Professor; MANOHA I. P., Doctor of Psychology, Professor; TATENKO V. A., Doctor of Psychology,
Professor, Associate Member of the NAPS of Ukraine.

PHILOSOPHY: ANDRUSCHENKO V. P., Doctor of Philosophy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine,
Member of the National Academy of Sciences of Ukraine; BAZALUK O. O., Doctor of Philosophy, Associate
Professor; KINTSANS V. P., Doctor of Philosophy, Professor of the University of Latvia (Latvia); KOTSUR
N. I., Doctor of History, Professor; RYK S. M., Ph. D., Associate Professor (Deputy Editor); STADNYK M.
M., Doctor of Philosophy, Professor; STOHNII I. P., Doctor of Philosophy, Professor; YAROSHOVETS
V.I., Doctor of Philosophy, Professor; KOZHUKHOVSKA L. P., Ph. D. of Pedagogy, Associate Professor
(Executive Secretary).

REVIEWERS: Levshin M. M., Ph.D. of Pedagogy, Professor; Tkachuk T. A., Doctor of Psychology,
Professor; Marchenko O. V., Doctor of Philosophy, Professor.

Recommended by the Academic Council of the SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda» (proceedings № 7 from March 15, 2015)

AUTHORS ARE RESPONSIBLE FOR THE CONTENT, AUTHOR'S POSITION, ACCURACY OF FACTS AND QUOTES SET OUT IN THE ARTICLE

ISBN 978-617-7009-28-2
ISSN 2308-5126

PEREYASLAV-KHMELNYTSKYI SPU
NAMED AFTER HRYHORII SKOVORODA, 2015.

ТЕМАТИЧНИЙ ВИПУСК

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Додаток 1 до Вип. 36, том IV (64), 2015 р.

Тематичні рубрики випуску:

Болонський процес і перспективи розвитку вищої освіти
в Україні, Європі та світі

Управління якістю освіти: стандартизація та інноваційність

Моніторинг якості освіти: засоби, технології та перспективи

Сучасний освітній менеджмент: економічні, організаційні та психологічні
засоби реалізації в Україні, Європі та світі

Філософія та психологія освіти

Новітні засоби навчання: проблеми впровадження та стандартизації

Послідовність загальної середньої та вищої освіти
як європейський стандарт

Психолого-педагогічні та організаційні умови запровадження європейських
стандартів вищої освіти в Україні

Освіта. Культура. Глобалізація: виклики сьогодення

2009. – Режим доступу до ресурсу: https://royalsocietypublishing.org/journal/rsos/royal_society_content/policy/publications/2009/4294887719.pdf
3. Jones S. Where have all the British botanists gone, just when we need them [Електронний ресурс] / S. Jones // The Telegraph. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.telegraph.co.uk/news/science/388719/Where-have-all-the-British-botanists-gone-just-when-we-need-them.html>.
4. Jones A. M. Opinion: The Planet Needs More Plant Scientists [Електронний ресурс] / A.M. Jones // The Scientist. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.the-scientist.com/?articles.view/articleNo/41133/00a/1/00a/00a/The-Planet-Needs-More-Plant-Scientists/>.
- High-level Skills for Food Report [Електронний ресурс] // Food Partnership Skills Sub-Group of UK Government. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: https://www.gov.uk/government/uploads/attachment_data/file/283195/10-929-high-level-skills-for-food.pdf

Таран Н.Ю., *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Косик О.І., *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Панюта О.А., *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Войцеховская Е.В., *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Смоля А.Л., *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Смирнов А.Е., *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Иновационные подходы к преподаванию физиологии растений в свете интеграции в европейское образование

Taran N., *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Kosyk O., *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Panyuta O., *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Voitsekhivska O., *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Smolya A., *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Smirnov O., *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.*
E-mail: plantaphys@gmail.com

Innovative Approaches to Plant Physiology Teaching in the light of contemporary European education

ТИМЧУК І. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра романо-германської та
славистичної філології,
Білоцерківський національний
аграрний університет,
м. Біла Церква, Україна

СТРУКТУРА ГУМАНІСТИЧНО СПРЯМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТЬОГО ФАХІВЦЯ-ЕКОЛОГА

У статті уточнено структуру гуманістично спрямованої особистості фахівця-еколога; обґрунтовано та введено до обігу поняття «гуманістично спрямована особистість майбутнього еколога»; акцентовано увагу на таких властивостях особистості фахівця-еколога, як екологічна відповідальність, нове екологічне мислення, екологічні цінності, економоративна поведінка та гуманістичний кодекс.

Ключові слова: спрямованість особистості, структура особистості, гуманістично спрямована особистість майбутнього еколога, екологічна свідомість, нове екологічне мислення, екологічна культура, екологічні цінності, гуманістичний кодекс.

В статье рассматривается структура гуманистически направленной личности специалиста-эколога; обосновано и введено в оборот понятие «гуманистически направленная личность будущего эколога»; акцентировано внимание на таких свойствах личности специалиста-эколога, как экологическая ответственность, новое экологическое мышление, экологические ценности, экономотивная поведение и гуманистический кодекс.

Ключевые слова: направленность личности, структура личности, гуманистически направленная личность будущего эколога, экологическое сознание, новое экологическое мышление, экологическая культура, экологические ценности, гуманистический кодекс.

The article highlights the issues of humane orientated personality of future specialist in ecology. It is an expert with ecocentric type of ecological conscious. He is characterized as having ecological responsibility, new ecological thinking, ecological culture and eco-

logical values. He is able to possess Eco normative behavior and act on the basis of ecological ethic. This kind of expert has strongly developed "humane code" involving the conception of good and evil, justice as a matter of moral demand to professional behavior and actions. The term "humane orientated personality of future specialist in ecology" is proved and introduced. It is a person who lives in harmony with nature and people. He considers people and nature as the most value. He is characterized by his ecocentric type of ecological thinking. It is a person who has rights for happiness, freedom and development of his skills.

Key words: personal orientation, structure of personality, humane oriented personality of the future ecologist, ecological conscious, new ecological thinking, ecological culture, ecological values, humane code.

Важливим результатом і наслідком екологічної освіти має бути сформованість гуманістично спрямованої особистості фахівця з екоцентричним типом свідомості. До завдань екологічної освіти також доречно, як вбачають Х. Штейнбах та В. Єленський, віднести: 1) формування екологічної свідомості – уміння розуміти віддалені наслідки вибору способу життєдіяльності і використання технологічних досягнень; 2) навчити прогнозувати наслідки тих чи інших проєктів, створених людиною [24, с. 43-44].

Підготовка кваліфікованого еколога, який розуміє тенденції та розвиток науки, вміє логічно мислити, тобто різнобічно підходити до вивчення кожного явища в природі та суспільстві, досконало знає природу рідного краю – є основним завданням вищої школи і полягає у формуванні цілісної особистості з пріоритетом загальнолюдських цінностей. А це можливо лише за умови гуманізації навчання у вищій школі та підготовки гуманістично спрямованої особистості фахівця з екології.

Для нашого дослідження особливого значення набувають наукові праці, присвячені підготовці майбутніх фахівців в умовах ВНЗ (В. Андрущенко, Р. Гуревич, А. Дьомін, Н. Мойсеюк, О. Мороз, Н. Ничкало, Л. Романишина, В. Сластьонін, М. Сметанський, О. Сухомлинська, О. Пехота, В. Шахов та ін.). Проблема екологічної освіти висвітлюється в численних працях науковців. Її концептуальні, філософські та історичні аспекти знайшли відображення у працях Г. Білявського, В. Вербицького, С. Деребо, М. Дробнохода, І. Костицької, В. Крисаченка, Н. Пустовіт, В. Скребця, М. Хилька, В. Червонецького, С. Явіна та ін. Проблеми екологічної освіти дітей та молоді присвятили свої дослідження П. Бачинський, Л. Білик, Г. Білецька, Н. Грейда, С. Кравченко, М. Колесник,

Н. Левчук, Л. Лук'янова, О. Мітрясова, Н. Магура, Н. Негруца, Г. Пустовіт, О. Тепла, М. Швед та ін.

Метою статті є спроба уточнити структуру гуманістично спрямованої особистості фахівця-еколога; обґрунтувати та ввести до обігу поняття «гуманістично спрямована особистість майбутнього еколога»; акцентувати увагу на таких властивостях особистості фахівця-еколога, як екологічна відповідальність, нове екологічне мислення, екологічні цінності, еконормативна поведінка та гуманістичний кодекс.

Вчені визначають спрямованість особистості як систему спонукань, що зумовлює вибірковість ставлень та активність особистості. Найчастіше під спрямованістю особистості у науковій літературі розуміють сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості і є відносно незалежними від наявної ситуації. Спрямованість особистості завжди соціально зумовлена і формується в процесі виховання. Спрямованість – це установки, що стали властивостями особистості і виявляються в таких формах як потяг, бажання, інтерес, переконання.

Для нашого дослідження найсуттєвішими з даної проблеми є результати наукового пошуку фахівців з екологічної психології. Вони виділяють екологічно спрямовану особистість, яка характеризується сукупністю стійких мотивів і намірів, що орієнтують діяльність людини в екологічно опосередкованому плані, особливо в тих випадках, коли суб'єкт не залежить безпосередньо від існуючих екологічно шкідливих обставин [21, с. 48].

Завданням педагогів вищої школи є формування у майбутніх фахівців особливої спрямованості – гуманістичної. На нашу думку, гуманістично спрямований еколог не може бути типом споживача чи руйнівника. Він має бути гуманістично спрямованою особистістю. Ми приймаємо таке визначення даної категорії, запропоноване С. Гончаренком. Це унікальна цілісна особистість, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізації), відкрита для сприймання нового досвіду, здатна на свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях [4, с. 77].

Усе зазначене вище, дозволяє зробити певні узагальнення. Гуманістично спрямована особистість – це універсальна категорія стосовно особистостей безвідносно їхніх професійних особливостей. Оскільки інтерес нашого наукового дослідження пов'язаний з проблемами підготовки фахівців екологічної сфери, ми пропонуємо такий зміст для визначення поняття «гуманістично спрямована особистість майбутнього еколога» – це особистість, що живе в гармонії із людьми й природою; це особистість, яка до людей і до природи ставиться як до найвищої цінності; для неї характерний сформований екоцентричний тип екологічної свідомості; вона має право на розвиток своїх здібностей, на щастя і свободу. Структурні компоненти гуманістично спрямо-

ваної особистості майбутнього фахівця еколога подані нижче.

1. Екоцентричний тип екологічної свідомості. Характеризується тим, що у ставленні людини до навколишнього середовища наголос робиться на гармонії, взаємозв'язку, взаємодії та взаєморозвитку.

2. Екологічна відповідальність. Морально-екологічна якість, яка полягає перш за все в адекватному ставленні особистості до природи і узагальнює всі основні ознаки таких категорій, як чуйність, бережливість гуманність. Екологічна відповідальність виявляється в почутті обов'язку, у таких діях, вчинках і ставленні особистості до природи, які відповідають моральним принципам і правовим нормам.

3. Нове екологічне мислення. Активний процес пізнавальної діяльності, спрямований на сприйняття та відображення єдиного образу світу в його істотних зв'язках і відносинах, у практичному та духовному злитті з ним, як усвідомлення різноманітних цінностей природного середовища, що сприяє гармонізації відносин людини з навколишнім світом

4. Екологічна культура. Є мірою моральної зрілості людини й, будучи глибоко закоріненою в підсвідомості, зовні проявляється як наявність або відсутність здорового глузду в окремого індивіда чи всього суспільства.

5. Екологічні цінності. Їх сформованість відображається в бажанні захистити природу від нерациональної людської діяльності, критичному ставленні до тих досягнень науки і техніки, які використовуються для пригнічення природи та маніпулювання людиною, схильності до пошуків шляхів виходу з екологічної кризи, почутті єдності з природою, відмові від задоволення прагматичних потреб

6. Принцип екологічної етики. Значно глибше розкриває суть особистості, відкриває перед молодістю людиною нові горизонти пізнання природного середовища, можливості діалогічного їх спілкування і духовного збагачення, джерела „симбіотичності” їх існування

Гуманістичний кодекс – сукупність уявлень про добро і зло, справедливість як зміст моральних вимог до професійної поведінки і дій (любов до людей, терпимість, повага до особистості, доброта, доброзичливість, чемність, тактовність, вихованість, гідність, совість, благородство, порядність, некорисливість, справедливість).

Сьогодні людство, яке виживає в умовах соціальної, політичної, екологічної кризових ситуацій, повинно докласти зусиль для збереження життя на Землі, що неминуче передбачатиме закінчення ери техногенної цивілізації. Таким чином виникає необхідність ґрунтовного дослідження проблем екологічного навчання та зумовлює необхідність революційних перетворень у розвитку науки, які полягатимуть у зміні її спрямування з техногенно-економіч-

ного на гуманістично-екологічне. Автор моделі стійкого екологічно безпечного розвитку М. Дробноход вважає, що ефективність науково-технічного прогресу доречно оцінювати з гуманістично-екологічних позицій, потреб коеволюції людини із природою [7, с. 15]. А це, у свою чергу, зумовлює потребу формування в кожній людині широкого екологічного світогляду з властивими їй рисами бережливого ставлення до природи, розуміння домінант природних благ над створеними людьми матеріальними благами, усвідомлення розумної необхідності власних потреб, відсутності споживацької психології, агресивності, жорстокості, егоїзму, готовності добровільно підпорядковувати власні інтереси законам природи, інтересам нації, суспільства [7, с. 15]. Одним із складників гуманістично спрямованої особистості майбутнього еколога є екологічна свідомість, її зміст трактується через використання сутності поняття «свідомість». Відомий дослідник цього феномена О. Спіркін зазначає, що свідомість – вища, притаманна лише людині й пов'язана з мовою функція мозку, яка полягає: в узагальненому і цілеспрямованому відображенні дійсності; у попередній уявній побудові дій і передбаченні їхніх результатів; у розумному регулюванні й самоконтролі поведінки людини [14, с. 126].

Терміном «екологічна свідомість» традиційно позначають сукупність уявлень про взаємозв'язки в системі «людина-природа» і в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею [6, с. 8]. Екологічна свідомість, на думку А. Львовичіної, – це вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція цього відображення. Як зазначає дослідниця, для екологічної свідомості властиві всі ознаки свідомої діяльності людини з тією особливістю, що вона ініційована екологічним змістом [13, с. 79].

Увагу вчених привертає процес формування екологічної свідомості. Формування екологічної свідомості, на думку А. Кмець, відбуватиметься за умови розумного поєднання двох шляхів: безпосереднього відображення у свідомості нинішньої екологічної ситуації та формування екологічної свідомості шляхом цілеспрямованого впливу з боку суспільства [9, с. 98]. Вирізняють декілька напрямків цілеспрямованого формування екологічної свідомості: науковий – базується на формуванні в особистості системи екологічних знань, теоретичних, практичних, конструктивно-творчих знань в галузі екології, психології, педагогіки, філософії. У психолого-педагогічному напрямі важливим засобом формування екологічної свідомості є вивчення студентами курсу «Екологічна психологія».

На думку С. Іващенко, з метою формування екологічної свідомості, важливо змінити уявлення студентів про екологію із зовнішнього знання на внутрішнє, особистісно значуще. Потрібно передусім, щоб екологія стала складо-

вою психічної сутності індивідуальної і суспільної свідомості. Тобто екологія з абстрактного уявлення має зайняти належну їй психологічну нішу в їхній свідомості і почуттях. Головне – відродити примат біологічного в природі людини, тобто оприроднення людини через олюднення природи в її свідомості, основою якого є духовний зв'язок людини зі світом природи [8, с. 108-114].

У структурі особистості фахівця, який обирає фахове майбутнє як гармонізацію діяльності та довкілля, має бути наявна властивість – екологічна відповідальність. Під нею розуміють морально-екологічну якість, яка полягає перш за все в адекватному ставленні особистості до природи і узагальнює всі основні ознаки таких категорій, як чуйність, бережливість гуманність. Екологічна відповідальність виявляється в почутті обов'язку, у таких діях, вчинках і ставленні особистості до природи, які відповідають моральним принципам і правовим нормам. У загальному вигляді екологічна відповідальність формується через чуйність-гуманність-бережливість-раціональність-відповідальність [20, с. 18].

Найбільш негативним наслідком технократизму ХХ-го століття є перетворення самого суспільства з культурно-історичного у технологічне і зміна особистості – гуманної, що прагне до високих ідеалів, у бездуховну, автономну від совісті, діяльність якої регулюється технократичним мисленням. Н. Піщулін підкреслює важливість подолання технократичного підходу у формуванні моделі майбутнього фахівця: «і справа тут не тільки в тому, що забруднюються ріки та повітря, ро-зум та душі, відбуваються у прямому розумінні атомні катастрофи: порушується кровний взаємозв'язок при-роди та людини, звужується і згрублюється вся повнота їх взаємодії. Бездуховна, егоїстична людина відходить від своєї родової сутності, деформує природу, суспільство, сама себе» [18, с. 101].

Подолання технократичного підходу до довкілля та екологічна відповідальність може бути сформованою в людини з новим типом екологічного мислення. Екологічне мислення – це рівень знань, культури, виховання, за якого кожен у своїй професійній та непрофесійній діяльності переслідує цілі створення та організації найкращих умов психоемоційного, природного та соціального середовища для подальшого розвитку людини, збереження та розвитку її здоров'я [19, с. 5]. Нове екологічне мислення – активний процес пізнавальної діяльності, спрямований на сприйняття та відображення єдиного образу світу в його істотних зв'язках і відносинах, у практичному та духовному злитті з ним, як усвідомлення різноманітних цінностей природного середовища, що сприяє гармонізації відносин людини з навколишнім світом [10, с. 243].

З огляду на ці положення актуальною є думка вчених про те, що всі негаразди у взаємовідносинах суспільства й природи починаються з втрати еколо-

гічної культури на рівні особистісних цінностей. З огляду на такий висновок доречно зробити спробу характеристики екологічної культури. Екологічна культура є мірою моральної зрілості людини й, будучи глибоко закоріненою в підсвідомості, зовні проявляється як наявність або відсутність здорового глузду в окремого індивіда чи всього суспільства. Прояви екологічної культури людини передусім впадають в око, можна сказати, починаючи від під'їзду будинку, де вона мешкає, і далі – до облаштування місць загального користування, аж до організації виробничого процесу та святкового карнавалу. Зазначимо, що сьогодні люди непогано усвідомлюють важливість високої екологічної культури для здоров'я й життя. Всі знають шкідливість забрудненого довкілля, неякісної їжі тощо, але кожен чомусь вважає, що конкретно його це не стосується, що він може уникнути небезпеки чи саме його вона обміне. Все це призводить до того, що кожна окремо взята людина начебто екологічно свідомо, проте суспільство живе і діє за принципом самогубства [7, с. 5-17].

Екологічна культура виявляється у таких сферах: когнітивній – відображає норми і цінності професійної діяльності, стиль мислення і систему екологічних ставлень; емоційній – розвиток духовно-моральних і емоційних проявів по відношенню до навколишнього середовища; мотиваційно-вольовій сфері – відображає соціально-моральну позицію майбутнього еколога у вирішенні проблем екології, його гуманістичних якостей та переконань; конативній сфері – реалізація екологічного світогляду у професійному, соціокультурному просторі, обумовленому виборі шляхів досягнення цілей екології [3, с. 132-133].

Одним із засобів формування екологічної культури є екологічна освіта. На думку В. Крисаченка, вона покликана виховувати у студентів-екологів здатність відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля, готувати людину до цілепокладаючої діяльності, спрямованої на організацію та трансформацію природного світу відповідно до власних потреб та намірів.

Екологічна культура звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі і на виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті [11, с. 212].

Із змістом понять «екологічна свідомість», «екологічне мислення», «екологічна культура» нерозривно пов'язане поняття екологічних цінностей. Сформованість екологічних цінностей відображається в бажанні захистити природу від нерациональної людської діяльності, критичному ставленні до тих досягнень науки і техніки, які використовуються для пригнічення природи та маніпулювання людиною, схильності до пошуків шляхів виходу з екологічної кризи, почутті єдності з природою, відмові від задоволення прагматичних потреб [15, с. 107].

Ми вважаємо, що лише сформована система екологічно орієнтованих потреб, цінностей, установок майбутніх екологів може забезпечити в подальшому гуманізацію їх професійної діяльності, гуманістичне спрямування економічних, адміністративних рішень у сфері охорони навколишнього середовища. На основі моделі взаємодії людини з природним об'єктом (прагматична-непрагматична) об'єктом чи суб'єктом ставлення особистості є природа, а також залежно від сфери виявлення суб'єктного ставлення особистості (афективна, пізнавальна, практична, вчинкова) дослідники виділяють п'ять типів суб'єктного ставлення до природи: перцептивно-афективний об'єктно-непрагматичний, когнітивний суб'єктно-непрагматичний, когнітивний суб'єктно-прагматичний, практичний об'єктно-прагматичний та вчинковий суб'єктно-непрагматичний. На основі аналізу типів суб'єктного ставлення до природи можна дійти висновку про те, що екологом із гуманістично спрямованою екологічною діяльністю може бути фахівець когнітивного суб'єктно-непрагматичного типу: це та особистість, що прагне отримати щонайбільше знань про флору та фауну, про біологічні, екологічні особливості їх представників і т. ін. При цьому вона не прагне отримати «корисний продукт» і не допускає деструктивних чи руйнівних дій. Або ж це може бути вчинковий суб'єктно-непрагматичний тип особистості: природа цією особистістю розглядається не як джерело корисності: вона цінна сама по собі. Ставлення особистості проявляється у відповідних вчинках, в природоохоронній діяльності, спрямованій як на збереження самих природних об'єктів, так і на вплив на людей, які з ним взаємодіють. Нашим завданням є не допустити формування особистості студента практичного об'єктно-прагматичного типу. Цей тип формувала колишня освіта, пронизана інформацією про те, що природа – це, перш за все, «загальнонародна власність», джерело корисних ресурсів [6, с. 57-74].

Важливим аспектом гуманізації фахової освіти майбутніх екологів є подолання хижацького ставлення до природи та екологічного невігластва. У процесах і явищах дегуманізації освіти закладена реальна небезпека не лише подібних до Чорнобильської аварії, але й загроза фізичному існуванню людей на Землі. Сьогодні знання, не осяяні моральністю, духовністю, що не пройшли крізь призму гуманістичних цінностей, можуть принести непоправну шкоду людству. У руках людини-оператора із загальною низькою культурою будь-яка найбільш досконала техніка може не тільки вмиг перетворитися на купу металобрухту, а й стати загрозою для населення і навколишнього середовища [5, с. 12-13].

Важливим компонентом гуманістично спрямованої особистості еколога є його економативна поведінка. В основі економативної поведінки лежить сукупність правил та вимог раціональної взаємодії людини з природним, соціальним та штучним оточенням свого існування навіть в екологічно

несприятливих умовах.

Одне із першочергових завдань суспільства, освіти – профілактика екодевіантної поведінки. Екодевіантна поведінка – це поведінка, в основі якої відслідковуються риси, які наносять шкоду природному або антропогенному середовищу. Екодевіант – людина з поведінкою, яка відхиляється від здорового екологічного глузду [21, с. 48-49].

Однією з головних причин екодевіантної поведінки є психологія сучасної людини, орієнтованої на негайне одержання результатів і не здатної передбачити віддалені наслідки своїх дій. О. Максименко зазначає, що парадоксально, але у давні часи люди і природа були єдиним цілим, вони не протиставляли себе їй і, навіть не знаючи її законів, жили згідно з ними. Тепер людина, ставши сильнішою завдяки своєму інтелектуальному розвитку, оголосила себе господарем природи і прагне підкорити біосферу, замість того, щоб пізнавати її закони, формувати і коригувати стратегію своєї поведінки відповідно до них [15, с. 105].

Під профілактикою екодевіантної поведінки розуміють науково обгрунтовані і вчасно здійснені дії, спрямовані на запобігання можливих обставин, які сприяють прояву екодевіантної поведінки; збереження і підтримку нормального рівня життя і здоров'я людини; розкриття внутрішнього потенціалу. У профілактичній роботі виділяють такі підходи: інформаційний (інформування молоді через ЗМІ, через систему спеціально організованого навчання про наслідки екодевіантних дій); соціально-профілактичний (виявляються, усуваються і нейтралізуються причини та умови, що викликають різного роду негативні явища, через систему соціально-економічних, організаційних, правових і виховних заходів, які проводяться державою, суспільством, конкретною установою); педагогічний – здійснення педагогами індивідуальної профілактичної роботи та роботи у масових формах: конференції, фестивалі, виставки, телепередачі [12, с. 242-243].

Важливим елементом професійної характеристики майбутнього еколога-гуманіста є сформованість у нього принципу екологічної етики. Цей принцип значно глибше розкриває суть особистості, відкриває перед молоді людиною нові горизонти пізнання природного середовища, можливості діалогічного їх спілкування і духовного збагачення, джерела «симбіотичності» їх існування [17, с. 345].

Для докорінної зміни екологічного навчання студентів, на думку В. Баранюка, бракує системності. Під системністю розуміють основну, необхідну і достатню, логічну й послідовну підготовку студента до екологічної діяльності. Досягнення цілей екологічного виховання неможливе без залучення психологічної, теоретичної, методичної та практичної підготовки з кожного із цих напрямів [2, с. 120-122].

Психологічна підготовка студента до екологічної діяльності включає допомогу йому в усвідомленні особистої і загальної суспільної значущості екологічної діяльності; впевненість у необхідності екологічного самовиховання та екологічного виховання інших людей; формуванні екологічної свідомості, екологізації діяльності, екологізації знань. Ці етапи тісно пов'язані між собою. Людина, яка має лише знання, але у своїй практичній діяльності відступає від вимог екологізації, безумовно, не має екологічної культури, і, навпаки, не може здійснювати практичну діяльність без оволодіння визначеними знаннями. Екологізація свідомості, з одного боку, містить у собі як сукупність знань, так і можливість цілеспрямованої діяльності [2, с. 120-122].

Гуманістично спрямована особистість майбутнього еколога повинна мати сформований «гуманістичний кодекс» – сукупність уявлень про добро і зло, справедливість як зміст моральних вимог до професійної поведінки і дій. Його складовими є такі якості особистості. Любов до людей – основа гуманності майбутнього еколога, який повинен бачити в людях позитивні якості – саме вони можуть стати основою їх любові до них.

Терпимість – обов'язкова якість особистості гуманістично спрямованого еколога. Терпимість – моральна якість, що характеризує ставлення з повагою до інтересів, переконань, вірувань, звичок інших людей [22, с. 337]. Терпимість ґрунтується на вмінні приймати людину такою, якою вона є, на визнанні її права бути самою собою, мати свої власні звички, погляди, переконання, вести таке життя, яке вона вважає за потрібне, якщо воно не є соціально небезпечним [16, с. 87].

Основною складовою гуманності, на нашу думку, є повага до особистості, любов до неї, співчуття. Проявляти повагу до особистості іншої людини означає уважно до неї ставитись, виявляти довіру, справедливість, доброзичливість, ввічливість. З повагою несумісні насильство, порушення прав і свобод, жорстокість, приниження.

Доброта – дружнє ставлення до людей. Доброта базується на гуманізмі і любові до людей. Вона втілюється в турботі про людей, створенні позитивних умов для їх життя, в позитивному емоційному настрої. Доброта не означає потурання людським слабкостям, а, навпаки, здатність навчити людей протистояти негативним явищам, долати труднощі, бути відповідальним за свою долю і долі близьких [16, с. 88]. Доброзичливість тісно пов'язана із зазначеною вище якістю. Це основа моральної культури, що базується на побажаннях людям добра і творінні добра. Доброзичливість є відображенням і виявом любові до людей.

Чемність – форма взаємовідносин між людьми, яка включає в себе такі людські прояви, як уважність, готовність стати в нагоді кожному, хто цього потребує. У житті можуть зустрічатись ситуації, коли ми вимушені мати спра-

ву з людиною, котра з різних причин не заслуговує на повагу. Але це не дає нам права принижувати її. Треба за всіх обставин залишатися чемним. Чемність має декілька відтінків: коректність, люб'язність, ґречність, делікатність. Чемна людина завжди тактовна.

Тактовність передбачає чутливість до переживань іншої людини і здатність рахуватися з нею безкорисливо, а не заради власного благополуччя. Інтегрованою гуманістичною властивістю є вихованість – уміння триматися в товаристві, чемність, ввічливість. Дж. Локк зазначав: «У погано вихованої людині сміливість набирає вигляду грубощів... вченість стає в ній педантизмом, дотепність – блазєнством, простота – неотесаністю, добродушність – улєсливістю. Добрі якості – істотне багатство душі, але тільки вихованість стає для них оправою» [1, с. 26].

До гуманістичного кодексу належать також: гідність – сукупність уявлень про самоцінність особи, її соціальну рівність з іншими людьми, за допомогою яких визначають конкретну міру суспільної цінності людини; совість – почуття й усвідомлення людиною відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; ця риса допомагає людині контролювати виконання своїх обов'язків перед суспільством і самим собою, що суспільством визнається як показник досконалості та самодостатності; благородство – здатність жертвувати особистими інтересами на користь інших, діяти чесно, відкрито, сміливо, не принижуватися заради особистої користі; відповідальність – покладене на когось чи взяте кимсь зобов'язання прийняти на себе вину за можливі наслідки їх [1, с. 31].

До складників гуманістичного кодексу належить також і порядність – почуття та усвідомлення людиною причетності та відповідальності стосовно долі інших людей. Порядна людина є безпосереднім носієм та суб'єктом загальних суспільних цінностей – добра, краси, правди, виявляє себе гідною, достойною, чесною. Як правило, людську порядність вбачають у конкретних позитивних вчинках: відповідальності за долю інших людей, особистій причетності до суспільного життя [14, с. 102]; некорисливості – необхідний принцип роботи майбутнього еколога; майбутній спеціаліст повинен робити для природи і людей навіть більше, ніж це зазначено у посадовій інструкції; справедливості – майбутній фахівець-еколог може мати свої симпатії і антипатії, але вони не повинні позначатися на якості його роботи; справедливість повинна виявлятися і в стосунках із колегами – кожен вчинок колеги повинен отримати справедливую оцінку, без перебільшення чи зменшення його заслуг чи недоліків, із врахуванням об'єктивних і суб'єктивних факторів [16, с. 86].

Наявність в особистісній структурі компонентів гуманістичного кодексу дозволить фахівцю реалізувати у своїй професійній діяльності настанови:

1. Утвердження цінності людської особи та особистості.

2. Віра у безмежні можливості людини, довіра до неї.
3. Повага до гідності і прав індивіда.
4. Задоволення потреб та інтересів людей як головної мети суспільства [23, 107-108].

Складові структури гуманістично спрямованого фахівця-еколога можуть слугувати критеріальними показниками сформованості гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця з екології.

Усе, зазначене вище, дає підстави дійти висновку про те, що особистість гуманістично спрямованого фахівця з екології може бути охарактеризована з позиції сформованості в неї екоцентричного типу свідомості, екологічного мислення, розвиненості навичок еконормативної поведінки та наявності компонентів гуманістичного кодексу.

Список використаних джерел:

1. Азбука нравственности. Сборник / [сост. А.И. Алексеева]. – К.: Молодь — 1978. – 256 с.
2. Баранюк В.Н. Системный подход к экологическому воспитанию школьников / В.Н. Баранюк // Материалы междунар. конференции «Экопедагогика: состояние, проблемы, перспективы». – Минск, – 1995. – С. 120–122.
3. Бобылева Л. О воспитании экологической культуры / Л. Бобылева // Высшее образование в России – №5. – 2003. – С. 132–135.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Гуманітаризація та гуманізація. Хрестоматія / [Ред.колегія Журко О.І., Л.М. Малінич, Т.М. Морозова, М.М.Мельник, В.Л. Співачук]. – Хмельницький: Поділля, 1997. – 303 с.
6. ДЕРЕБО С.Д., ЯСВИН В.А. Экологическая педагогика и психология / С.Д. ДЕРЕБО, В.А. ЯСВИН. – Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. – 480с.
7. Дробноход М. Пріоритети стійкого екологічно безпечного розвитку / М. Дробноход // Освіта і управління. – 2003. – №3. – С. 5–17.
8. Іващенко С. Екологічна культура в контексті національного виховання / С. Іващенко // Освіта і управління. – 1999(2001). – Т.1. – №4. – С. 108–114.
9. Кмець А. Екологічна свідомість майбутніх учителів: проблеми, зміст, типологія / А. Кмець // Вища освіта України. – 2001. – №2. – С. 96–100.
10. Костюкова К.В. Екологічне мислення як показник зрілості особистості / К.В. Костюкова // Актуальні проблеми екологічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред. С.Д. Максименко]. – К.: «Міленіум», 2005. – Т.7. – Вип.5. Ч. 1 – С. 241–245.

11. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика / В.С. Крисаченко, М.І. Хилько. – К.: „Знання України”. – 2001. – 598 с.
12. Лубяньська С.П. Профілактика екодевіантної поведінки молоді / С.П. Лубяньська // Актуальні проблеми екологічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред. С.Д. Максименко]. – К.: Міленіум, 2003. – Т.7. Ч.1 – С. 240–244.
13. Львовичкіна А.М. Основи екологічної психології: Навч. посіб. / А.М. Львовичкіна. – К.: МАУП, 2004. – 136 с.
14. Людина і світ / [Л.В. Губерський, А.О. Приятельчук та ін.] ; голов. ред. Л.В. Губерський. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 349с.
15. Максименко О.О. Формування екологічних цінностей – необхідна складова екологічного виховання // Актуальні проблеми екологічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред. С.Д. Максименко]. – К.: Міленіум, 2004. – Т.7. – Вип. 2. – С.103–109.
16. Медведева Г.П. Этика социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г.П. Медведева. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
17. Панченко В.І. Екологічна етика як основний духовний принцип в підготовці сучасних спеціалістів / В.І. Панченко // Актуальні проблеми екологічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред. С.Д. Максименко]. – К.: Міленіум, 2003. – Т.7. Ч.1. – С. 339–347.
18. Пищулин Н.П. Формировать, воспитывать духовность учащихся / Н.П. Пищулин // Педагогика толерантности. – 2002. – №3. – С. 92–101.
19. Романенко М., Братаніч Б. Формування екологічно-ноосферної свідомості як основа забезпечення цілісності природничо-наукової освіти / М. Романенко, Б. Братаніч // Імідж сучасного педагога. – 2005. – №3–4. – С. 3–5.
20. Рябчук Т., Івченко Н. Виховання екологічно свідомої особистості / Т. Рябчук, Н. Івченко // Директор школи. – 2006. – березень. – С. 17–20.
21. Скребець В.О. Екологічна психологія: Навч. посібник / В.О. Скребець. – К.: МАУП, 1998. – 144с.
22. Словарь по этике / [под ред. Кона И.С]. – М., 1981. – С. 337.
23. Степаненко В.Ф. Етика в проблемних і аналітичних задачах. Навчальний посібник / В.Ф. Степаненко – К.: ТОВ «Видавництво Лібра», 1998. – 265 с.
24. Штейнбах Х.Э., Еленский В.И. Психология жизненного пространства / Х.Э. Штейнбах, В.И. Еленский. – СПб: Речь, 2004 – 239 с.

Транслітерація списку використаних джерел:

1. Azbuka pravstvennosti. Sbornyk / [A.I. Alekseeva]. – K.: Molod.— 1978. – 256 p.
2. Baranyk V.N. Systemniy podchod k ekologicheskomu vospytaniyu shkolnykov / V.N. Baranyk // Materialy mizhnarodnoi konferenzii «Ecopedagogika: sostoyanie, problemi, perspektivi». – Minsk, – 1995. – P. 120–122.
3. Bobylova L. O Vospitaniye ekologicheskoi kulturi / L. Bobylova // Visshee obrazovaniye v Rossii– №5. – 2003. – P. 132–135.
4. Goncharenko S. Ukrainsky pedagogichniy slovnyk/ Semen Goncharenko. – Kyiv: Lybid, 1997. – 376 p.
5. Humanitarizatsya ta humanizatsya. Hrestomatya / [Red.Kollegia Zhurko O.I., L.M. Malinich, T.M. Morozova, M.M.Melnyk, V.L. Spivachuk]. – Khmelnytskyi: Podilla, 1997. – 303 p.
6. Derebo S.D., Yasvyn V.A. Ecologicheskaya pedagogika i psykologiya/ S.D. Derebo, V.A. Yasvyn. – Rostov na Donu: Izdatelstvo «Feniks», 1996. – 480p.
7. Drobnochod M. Prioritety stykogo ekologichno bezpechnogo rozvitku/ M. Drobnochod // Osvita i Upravlinna. – 2003. – №3. – P. 5–17.
8. Ivashchenko S. Ecologichna kultura v konteksti nazionalnogo vyhovanna/ S. Ivashchenko // Osvita i Upravlinna. – 1999(2001).– T1. – №4. – P. 108–114.
9. Kmets A. Ecologichna svidomyst maybutnich uchyteliv: problemy, zmist,typologia / A. Kmets // Vyscha osvita Ukrainy. – 2001. – №2. – P. 96–100.
10. Kostukova K.V. Ecologichne myslenna yak pokaznyk zrilosty osobystosty / K.V. Kostukova // Aktualny problemy ekologichnoi psykologii: Zbirnyk naukovikh praz Institutu psykologii im G.S. Kostuka APN Ukrainy [za red. S.D. Maksymenko]. – K.: «Milenium», 2005. – T.7. – Vyp.5. Ch. 1 – P. 241–245.
11. Krysachenko V.S., Khylo M.I. Ecologia. Kultura. Politika / V.S. Krysachenko, M.I. Khylo. – K.: „Znanna Ukraini”. – 2001. – 598 p.
12. Lubanska S.P. Profilaktika ecodaviannoi povedinki molody / S.P.Lubanska // Aktualny problemy ekologichnoi psykologii: Zbirnyk naukovikh praz Institutu psykologii im. G.S. Kostyka APN Ukrainy [za red. S.D. Maksimeno]. – K.: Milenium, 2003. – T.7. CH.1 – P. 240–244.
13. Lovochkina A.M. Osnovy ekologichnoi psykologii: Navch. posib. / A.M. Lovochkina. – K.: MAUP, 2004. – 136 p.
14. Ludina i svit / [L.V. Guberskiy, A.O. Priyatelchuk ta in.] ; golov. red. L.V. Gubersiy. – 2-ge vyd., vypr. i dop. – K.: T-vo «Znanna», KOO, 2001. – 349p.
15. Maksimenko O.O. Formuvanna ekologichnich zinnostei – neobhidna skladova ekologichnogo vihovanna // Aktualny problemy ekologichnoi psykologii: Zbirnyk naukovikh praz Institutu psykologii im. G.S. Kostyka APN Ukrainy [za

- red. S.D. Maksimeno].– K.: Milenium, 2004. – T.7. – Vyp. 2. – P.103–109.
16. Medvedeva G.P. Etyka sozialnoi raboty: Ucheb. posobie dla stud. vyssh. ucheb. zavedenii / G.P. Medvedeva. – M.: Gumanit. izd. zentr VLADOS, 1999. – 208 p.
17. Panchenko V.I. Ecologicna etika yak osnovniy duhovniy prinzip v pidgotovzi suchasniy spetsialistiv / V.I. Panchenko // Actualny problemy ekologichnoi psykologii: Zbirnyk naukovikh praz Institutu psykologii im. G.S. Kostyka APN Ukrainy [za red. S.D. Maksimeno]. – K.: Milenium, 2003. – T.7. Ch.1. – P. 339–347.
18. Pyschulin N.P. Formirovat, vospitivat duchovnost uchashchisya / N.P. PyschulyN // Pedagogika Tolerantnosti. – 2002. – №3. – P. 92–101.
19. Romanenko M., Bratanich B. Formuvanna ekologichno-noosfernoi svidomosti yak osnova zabezpechenna zilisnosti pryrodnicho-naukovoï osvity/ M. Romanenko, B. Bratanich// Imidzh suchasnogo pedagoga. – 2005. – №3–4. – P. 3–5.
20. Rabchuk T., Ivchenko N. Vihovanna ekologichno svidomoi osobistosty/ T. Rabchuk, N. Ivchenko // Director shkoly. – 2006. – berezen. – P. 17–20.
21. Skrebez V.O. Ecologichna psykologia: Navch. posibnyk/ V.O. Skrebez. – K.: MAUP, 1998. – 144p.
22. Slovar po etike/ [pod pred. Kona I.S]. – M., 1981. – P. 337.
23. Stepanenko V.F. Etika v problemniy I analitichnyy zadachah. Navchalnyy posibnyk / V.F. Stepanenko – K.: TOV «Vidavnitvo Libra», 1998. – 265 p.
24. Steinbach Ch.E., Elensky V.I. Psykologia zhiznenogo prostranstva / Ch.E. Steinbach, V.I. Elensky. – SPb: Rech, 2004 – 239 p.

I. M. Тимчук, Белоцерковский национальный аграрный университет, Белая Церковь, Украина.
Структура гуманистически направленной личности будущего специалиста-эколога.

I. M. Tymchuk, Bila Tserkva National Agricultural University, Bila Tserkva, Ukraine. ►
Structure of humane orientated personality of future specialist in ecology Summary.

E-mail: timchuki@ukr.net